

SZAKIRODALOM.

Ballagi Aladár: *Buda és Pest a világirodalomban. 1473—1711. I. kötet.* Budapest szföv. kiadása 1925. 481 l.

Amikor a főváros tanácsa 1923 november 17-én Buda, Pest és Óbuda egyesítésének ötvenedik évfordulóját az országra nehezedő balsors hatása alatt komoly csendben ülte meg, megértette a kor szavát és a külsőségek helyett maradandó kultúrértékkel akarta jelezni a két főváros és a történelmi multban hasonlóan gazdag mezőváros egyesítésének jelentőségét. Az ünnepélyes hangulat hatásaként született meg többek között a fővárosok mindeddig hiányzó történelmi bibliográfiájának kiadási terve is, amelynek megvalósításával a főváros közönsége egyrészt a hazai történelmi kutatás számára nyújtott hatásos segédesszközt, másrészt a külföld figyelmét is felhívta az ősi «Buda regia»-ra, melynek kincsei, majd balsorsa oly sokszor állottak a XV. sz. harmadik negyedétől Európa érdeklődésének homlokterében.

A főváros széles horizontú bibliográfiája nem lehetett ez alkalommal ötletszerűen összeállított mű, melynek kiadását csak az alkalomszerűség tenné indokolttá. Ezért e mű összeállítására a főváros BALLAGI Aladár egyetemi tanárt kérte fel, akinek már több mint félszázados, a kontinens minden jelesebb könyvtárában végzett bibliografiai kutatása birtokába juttatta a főváros multjának irodalmi adatait. BALLAGI megbízatása az első nyomtatványok korától 1711-ig terjedő idő bibliográfiájának összeállítására vonatkozott, a hatalmas könyvészeti mű második részének összegyűjtésével pedig, melynek anyaga 1712-től 1873-ig terjed, a főváros tanácsa KREMMER Dezsőt, a Fővárosi Könyvtár igazgatóját, bízta meg. A munkának az 1711-ik évvel történő szétválasztását, ha e dátum a főváros történetében nem is jelent nevezetesebb eseményt, eléggé megokolja az irodalom- és a kortörténetben is általánosan elfogadott uzus, mert a szatmári béke évszáma korjelző a városi kultúra fejlődésében is.

A bibliografiai mű első része: az általában az első budai nyomtatványként elfogadott *Chronica Hungarorum* kiadási évétől, 1473-tól az

1600-ig terjedő anyag készen áll előttünk. Az első budai nyomtatvány kérdésére vonatkozóan a tudós szerző nem foglal határozott állást. A második helyen felvett «*Leonardi aretini in opusculum Magni Basilii*» c. munkánál DENIS és PANZER alapján lehetségesnek tartja e mű elsőségét, de GALEOTTINAK a harmadiknak jelzett «*Liber de homine*» c. műve mellett ÁBEL és PROCTOR hasonló erejű érvelését nem fogadja el. E kérdésben különben utalunk TRÓCSÁNYI Zoltánnak a «*Régiségek és furcsaságok*» első könyvében (7. l.) közzétett fejtegetésére, amely külső és belső argumentumok alapján GALEOTTI művének adja az elsőséget. Mindjárt ez az elsőégi kérdés is igazolja BALLAGINAK az előszóban nyilvánított intencióját, mely szerint művében nem a szigorú külsőséges bibliografiai szempontokat tartja szem előtt, hanem inkább a tartalmi jelentőségét tekinti és ennek alapján gyűjti össze a főváros irodalmát, tekintet nélkül arra, hogy a címlap vagy koloton említi-e a testvérvárosok nevét. Mindazonáltal a szoros értelemben vett könyvészeti anyagot az egyes művek címeiben előforduló Buda, Pest és környékének nevei mellé tett csillaggal szemléltethetővé teszi. E kiindulópont szerint természetes, hogy a mű meghaladja a szorosan vett bibliografia jellegét és egyszersmind forráskritikai munkává lesz, melyet BALLAGI úttörő vállalkozásnak nevez, nemcsak nálunk, hanem a világirodalomban is.

A kötet első részét Buda elfoglalásának évszáma két részre osztja. Mindegyik részhez BALLAGI a főváros történelmi jelentőségét kidomborító tömör történeti összefoglalást nyújt, melyeknek megállapításai történelmi irodalmunknak is értékes anyagává válnak. Buda jelentősége a világtörténelmi újkor kezdetével egyidős. A világirodalomban «királyi» melléknévben nyert jelentősége elismerést, amelyet MÁTYÁSNAK, a renaissance uralkodók igazi típusának köszönhetett. MÁTYÁSNAK fejedelmi alakja, politikai és kulturális tetteinek rugói erős jellemző erővel domborodnak ki a tudós professzor tolla alatt. A világirodalom azt bizonyítja, hogy MÁTYÁS nemzetközi értéklését hatalmas kincstára és hadereje mellett főképen a humanizmus felkarolásának köszönheti, és általa jut a magyar főváros is világtörténelmi jelentőségre. Immár közel félezer esztendő óta írnak minden nyelven a Korvinák jelentőségéről, melyek MÁTYÁSNAK és fővárosának örök életet biztosítanak a kultúra történetében. A Korvinák MÁTYÁS halála utáni sorsát tömör összefoglalásban, hasonlóan nagy jellemző készséggel írja meg a szerző. Már MÁTYÁS másik kulturális alkotásának, egyetemének jelentősége elenyészően

csekély. A felsorakoztatott hatalmas irodalomban csupán *Petrus Niger* 1481. évi munkája magasztalja MÁTYÁS nevét egyetemével kapcsolatban. Az egyetem ismertetésénél hosszabban foglalkozik a mű a 40.000-es szám magyarázatával, amely hazai történelmünk számos hasonló közlése alapján nem határozott számot, hanem általában nagy sokaságot jelentett. A középkor végén elterjedt hitetlenség ellenére a városoknak nemcsak dicsősége, hanem az idegenforgalom révén jólétüknek is biztosítékai voltak a szentek ereklyéi, amelyekben Buda is bővelkedett. Thomas *Fremperger Historia translationis* c. a XVI. sz. elejéről származó munkája mutatja, hogy mily kegyelettel vette körül a középkor a kised JÉZUS ruhácskájának bal ujját, amely a Margitszigetről került Kölnbe. ALAMIZSNÁS SZT. JÁNOSnak ereklyéjét a budai várpalota kápolnájában, REMETE SZT. PÁLét a budaszentlőrinci páloskolostorban, SZT. GELLÉRT koporsóját a ferencesek pesti klostromában, BOLDOG MARGIT tetemét pedig a margitszigeti domokos apácáknál nagy kegyelettel őrizték. (V. ö. Petrus de NATALIBUS 1506 és Hieronymus BEATUS, HADNAGY Bálint (Fr. VALENTINUS) 1511 stb.) Buda jelentőségének kétségtelen bizonyítéka, hogy TOLLHOPF János MÁTYÁSnak ajánlott kéziratos művében a budai meridiánt választotta számításaiiban elsőnek; MÜNTZ János 1495. évben megjelent művében «super meridiano Budensi» kezdi meg csillagászati művét. Buda képe és jelentősége, melynek súlyt MÁTYÁS és BEATRIX egyénisége adott, Bécs elfoglalásától az uralkodópár állandó bécsi tartózkodása miatt már vesztit fényéből, melyet a Jagellók uralkodása mindinkább elhomályosít, bár a külföld ezután is sokat foglalkozik a magyar főváros eseményeivel. A «lengyel felfordulás» kora következik be, melyet a sok lengyelszabású rokosz karakterizál. Érdekes BALLAGI fejtegetése a Rákos vizéről, melynek eredetét a rokoszból magyarázza. E nyelvtudományi alapon is lehetséges magyarázat mellett BALLAGI másik fejtegetését, mely szerint «az alkotmány sáncai» mögé való vonulás szólam a köznemességnek a körülárkolt sátrak mögötti tartózkodásából eredt volna, nem látszik teljesen megokoltnak.

Az 1542-ig közzétett nyomtatványok sorában számos a főváros történetével közelebbi vagy távolabbi összefüggésben álló szerföltött ritka mű ragadja meg figyelmünket. Az 1474. évtől megkezdődik AENEAS SYLVIUS számos kiadást ért *Historia bohemica*, 1475-ben pedig *Epistolae familiares* c. műve, melyeknek mindegyikében számos Budense van. A könyvnyomtatás első periodusát nálunk túlnyomó számban az egyházi művek kiadásai jelzik. Már 1480-ban megjelenik az első *Breviarium*

Strigoniense, melyet azután számos más, a liturgiai használatra szánt mű követ. TEMESVÁRI PELBÁRT beszédeinek gyűjteményei 1483-tól, LASKAI OZSVÁT beszédei pedig 1497-től hasonlóan gazdag sorban jelennek meg. TURÓCZI JÁNOS *Chronica Hungarorum-a* (1488), SCHEDEL Hartmann világhronikája (1493) egyformán sok értékes adatot tartalmaznak a főváros történetére vonatkozóan és számos kiadásuk kelendőségüket bizonyítja. A könyvészeti és történelmi szempontból egyaránt nagyértékű művek sorában találjuk a III. FRIGYES és MÁTYÁS trónörökösödési szerződését tartalmazó 1486-i *Tractatus Concordiae*-t, 1490-ben jelenik meg a latin és német kiadásban ugyancsak e szerződés pontjairól a *Capitula concordiae*, FRIGYES és ULÁSZLÓ pozsonyi békéjét pedig a *Concordia Hungarica* közli. REGIOMONTANUS budai tartózkodásáról ír Jacobus Philippus BERGOMENSIS 1485-i művében, a *Supplementum Chronicarum*-ban és a neves csillagász megfigyeléseit tartalmazza az 1490. évben kiadott *Tabule directionum*. Budán 1500-ban a pápa, Franciaország, Spanyolország és Velence követei és a magyar méltóságok jelenlétében megkötött törökellenes szövetkezésnek elsőrangú történelmi kútforrása az 1501-ben két kiadásban megjelent *Die Ordnung zu Ofen wider den Thurcken gemacht*, melyben Budára vonatkozóan számos művelődési adatot is találunk. Külön meg kell még emlékeznünk a budai könyvtárak által kiadott művekről, melyeknek a könyvészeti és történelmi értékén kívül a rajtuk levő fametszetű könyvtárak jelvények művészeti szempontból is nagy értéket kölcsönöznek. Az első budai könyvtár, kinek kiadó jelvényét a *Turóczi krónika* első augsburgi kiadásából ismerjük, Theobaldus FEGER volt. Kívüle Georgius RUEM, Johannes HAMAN és különösen Johannes PAEP [PAF] budai könyvtárak, akinek hat jelvénye ismeretes, emelkedtek a XV. sz. végétől a XVI. sz. elejéig terjedő időben csodás szépségű jelvényeik által jelentőségre. A budai könyvtárak a XVI. sz. első három évtizedében is számos jelvényükkel ellátott művet jelentettek meg. Közülök legismertebb Urbanus KAYM, aki mellett Stephanus de WARDIA, Stephanus HECKEL, Antonius MURARIUS, Matthias MILCHER, Jacobus SCHALLER, Leonardus de SESSARDIA, Michael PRISCHWITZ és Georgius GRYNUS könyvtárak neveit sorolhatjuk fel, akiknek jelvényei közül a mű többet facsimilében közöl. A közölt művekből látjuk, hogy a XVI. sz. első évtizedeiben is sokat foglalkozott a külföld a magyarországi, ill. budai eseményekkel. Az 1514-iki paraszlázadás részletes leírásának, mely tudvalevően Budán és Pesten vette kezdetét, már 1514-ben élénk visszhangra talál a külföldön is, aminek bizonyossága, hogy az *Ain gross*

Wunder zaichen című Augsburgban megjelent műnek ugyanez évből ötféle kiadása van. Ugyanezzel az eseménnyel még több mű is foglalkozik, melyek között Janus VITALIS egyedülálló kútfőértékű művét emeljük ki. CUSPINIANUS [SPIESZHAMMER] Johannes több munkájában foglalkozik Budával és a magyar királyi udvarral; értesítéseinek különös értéke, hogy ULÁSZLÓ és MIKSA tárgyalásainak követi szerepében szem- és fültanuja volt. Több munka foglalkozik ULÁSZLÓ és MIKSA szerződésével is, amely a Habsburgok világoralmának fontos biztosítéka volt. Magyarország állapotának megragadó rajza tárul elénk a négy évvel a mohácsi vész előtt megjelent *Turcken puechlein*-ben. A szerző a törökkel mondatja el, hogy nem tart többé a magyar királytól, mert annak sem pénze, sem hadserege, sem hadvezére nincs; elmúlt a «künig Mathiasco» ideje. Általában látjuk, hogy a külföld irodalmában is sokszor felmerül a mohácsi vész előtti időben a magyarság vigasztalan állapota miatt a töröktől való veszedelem közelsége. A mohácsi vész tragédiája hamarosan eljut a külföld irodalmába. Magáról az eseményről ismét CUSPINIANUS munkája, a valószínűen 1526-ban megjelent *Oratio Protreptica* ad részletes ismertetést és emellett számos művelődési adatot is nyújt Buda korviszonyairól. Különben számos mű foglalkozik ezekkel az eseményekkel, amelyek között megemlítjük még *Ein Sendbrief* és a sok változatban ismert *Hernach volgt des Bludthunds* című munkákat. Ugyancsak 1525-tel indul meg a török időkre oly sok jelentős és aprólékos eseményt megörökítő «Zeyttung»-ok kora is. FERDINANDnak trónja érdekében folytatott küzdelmei is számos nyomot hagynak az egykorú irodalomban, amelynek 1516 után állandó aktuális témája lett a magyarság és Buda vára ügye. Aki az eseményekre vonatkozóan az egykorú irodalmat kívánja tanulmányozni, kétségtelen BALLAGI útmutatásai nyomán kitűnő útmutatást talál. A külföldiek mellett a magyarság is kiveszi részét e kor irodalmában. FRANGEPÁN Farkas, GYENGYESI György, PESTI Gáspár, ERDŐSI SYLVESTER János, TATAI Antal munkái hasonlóan értékes irodalmi adatokat szolgáltatnak e kor viszonyainak ismeretéhez.

A nagykiterjedésű bibliográfia, melyet e mű Buda elfoglalásáról nyújt, oly hatalmas anyagot állít a kutató rendelkezésére, hogy ennek részletezésébe csak nehezen bocsájtkozhatunk. (A közölt könyvcímek száma összesen 1097.) BALLAGI e hatalmas adatgyűjtemény birtokában szerzett nagyvonalú ismeretei alapján biztos kézzel rajzolja meg e második részhez is mellékelt előszavában Buda helyzetét és jelentőségét

a 145 éves török uralom alatt. Buda ez időben a szultán birodalmának legfontosabb katonai pontja volt. Mint a birodalom végvára állandóan harcra készen állott az események forgatagában, amelyet mint a tudós szerző mondja, igen találóan jellemez az a körülmény, hogy a budai basa, akit hivatala fontossága miatt vezérbasának is hívtak, jórészt a vízikapu mellett felütött sátorban tartózkodott. Buda helyzetének fontossága a várháborúk e tipikus korában önmagától adódik, mert hiszen, akié Buda, azé volt Magyarország kétharmada is. A magyar főváros közállapotainak vázolásában azokon az eléggé ismert leírásokon kívül, melyek Budának és Pestnek teljes leromlásáról írnak, BALLAGI mérlegeli a török uralom idejének másik oldalát is, mert kétségtelen, hogy a török Budán a civilizációnak is voltak jelentős nyomai. A Hungaricumokból látjuk, hogy a világirodalom sokszor egész kisjelentőségű magyar eseményt is megörökített lapjain. E korból származó minden jelentősebb könyvtermékben közelebbi vagy távolabbi vonatkozásban szerepel testvér- városunk is. Természetes, hogy ennek következtében e második rész bibliografusát csak a szorosabb értelemben vett Budense anyag érdekelhette, amely jelentősebb adattal járulna hozzá a török idők Budájának kor- és művelődéstörténetéhez. BALLAGI e részben talán még nehezebb feladatot oldott meg, mert az ismertetésünk elején vázolt szempontok e második rész hatalmas anyagában sokkal nehezebb kritikai mérlegelés elé állítják a bibliografust. Az 1542. évtől közölt bibliografia nyomán figyelemmel kísérhetjük azt a nagy rémületet, amely főképp Németországban keltett erős visszhangot a török terjedésének hírére. A német nyomtatványok hangsúlyozzák, «Das der Türck ein erbfeind aller Christen» és követelik a birodalmi seregeknek felvonulását a török ellen. Ennek eredménye volt 1542 szeptemberében JOACHIM brandenburgi örögóf csúfos kudarccal véget ért vállalkozása. Ugyancsak nagy része van az irodalom keltette közhangulatnak, MÁTYÁS fhg 1598-i, valamint NÁDASDY és PÁLFFY 1599-i sikertelen kísérletének. Ambrosius MOIBANUS 1543. évi *Epistola Consolatoria* c. művében élénken látjuk azt a nagy gyűlöletet, mely Európa lakóit a török ellen tüzelte. Paulus RICIVS ugyanezt a célt szolgálja 1544-i művében, amelynek szószólója nálunk főképpen SYLVESTER János volt. MINSTER híres cosmographiája, mely 1544-től oly sok kiadásban jelent meg, Budáról csak kevés szóval emlékezik meg, de HERBERSTAYN, JOVIUS és DRESCHLER munkái már részletesebb tudósításokat tartalmaznak. HELTAI Gáspár 1552. *A Reseg nec Es Tobzodasnac veszedelmes voltáról való Dialogus*, mint a *Nem oda Buda!*

első emléke kuriozitásánál fogva szintén itt szerepel. TINÓDI jól ismert munkái, a pesti származású BORNEMISSZA Péter Electra-fordítása, az *Első része az Evangéliumokból és az Epistolából való tanulságoknak, az Ördögi kísértetekről és a Predicatioc* c. művei, SZÉKELY István krónikája, a hitvitázó MELIUS Péter *Az Aran Tamás hamis eretnec tevelgesinec... meg hamisítási* c. 1562-i műve, melyben tiltakozik, hogy a reformáltak és a nem reformáltak Budán és Tolnán ugyanegy templomban imádkoznak, DÁVID Ferenc *Az Egy Attya Istennec* kezdetű, MÁTYÁS királyt a budai kapásokkal együtt emlegető 1571. évi műve e kor magyar nyelvű ritkaságai közé tartoznak. SLEIDANUS, MELLINI, ULLOA, LONICERUS, LEUNCLAVIUS, BUSBEQUIUS, REUSNER, ROO, DOGLIONI, HULSIUS stb. munkái a többkevesebb budai vonatkozású anyagnak gazdag sorozatát adják. E munkák első kiadásai mellett a nevezetes későbbi variánsok is nem egyszer szerepelnek, a többi kevésbé fontos kiadásokra pedig sokszor jegyzetekben utal a szerző.

Mindezekből könnyen megállapíthatjuk, hogy mily rengeteg munkát végzett BALLAGI professzor e hatalmas bibliografiai mű összeállításával. A mű jelentőségét könyvészeti érdemeinek hangsúlyozása mellett főképen azzal kívánjuk jellemezni, hogy e munka nagyban megkönnyíti a történelmi kutatást is és remélhető, hogy ennek alapján lesz majd vállalkozó a török idők Budájának megírásához, hogy a főváros történetét nemcsak kiszakított részleteiben, hanem összefüggő egészében is megismerhessük.

Végezetül megemlíjtük, hogy a főváros házinyomdája mintaszerű munkát végzett e mű technikai részében és megmutatta, hogy mind tipológiája, mind gondos munkája által méltán foglal helyet Budapest első nyomdávállalatai között.

KELÉNYI B. OTTÓ.

Hoffmann, Edith: *Der künstlerische Schmuck der Corvin-Codices.* Különnyomat a «Belvedere» című folyóiratból. Wien, 1925. 130—156. (19 képpel.)

A Corvina kutatásokról szóló beszámolók és a CORVIN-kódexekkel foglalkozó alapvető értekezések zöme a *Magyar Könyvszemlé*ben jelent meg, amely azonfelül mindig tüzetesen ösmertette a MÁTYÁS király világhírű könyvtárának s e könyvtár maradványainak szentelt s egyébtől megjelent hazai és külföldi tanulmányokat. Semmi sem természetesebb, minthogy HOFFMANN Edithnek a bécsi *Belvedere* című művészettörténeti folyóiratban legutóbb megjelent értekezésével is behatóan foglalkozzunk.